
Mestroviç: Çağımızın Vicdani*

YUSUF KAPLAN

Çağımızın en temel, en yakıcı sorunu nedir diye sorulacak olursa, bu soruya verilebilecek belki tek cevap olmasa bile en önemli cevaplardan biri, vicdan sorunudur. Postmodern sosyal teori, vicdan sorunuyla uğraşacak, ilgilenebilecek kavramsal araçlardan yoksundur. Belki de bunun nedenleri, postmodern durum'un bizatihi kendisinde aranmalıdır: Postmodern durum, bütün bir küre ölçeğinde yaygınlaşabilmiş, aynı duyarlıkların, algılama biçimlerinin, yaşayış tarzlarının ifadesi olan sosyolojik bir gerçektir. Postmodern durumun sosyolojik bir gerçek olması, postmodern durumun, entelektüel, siyasi, ekonomik ve sanatsal pratikleri, yani karşılıkları olduğunu da ima ve ifade eder.

Benim burada dikkat çekmek istediği nokta şu: Postmodern durum, bize görünüşte, yeni açılımlar sunuyor: Pazar-yeri'nde "her şey mübah, her şey gider / anything goes" diyor. Ama gerçekte, hiçbir şey gitmiyor: Hiçbir şey iyi ve iyiye doğru gitmiyor. Neden?

Bunun nedeni şu sanırım: Postmodernlik, bir varoluş ve hakikat krizinin adıdır.

Heidegger'in deyişiyle varoşa bir saldırı ve varoluşsal bir saldırı var karşımızda. Bu saldırı, postmodernlikle birlikte bütün insanlığın yaşadığı, karşı karşıya kaldığı, tecrü-

* İlimi Etüdler Derneği'nin 2008-2009 dönemi açılış konferansını veren Stjepan Mestrovic'e yapılan takdim konuşması

be ettiği fiili bir duruma dönüşmüştür. Ama bu fiili durum sanki sözkonusu değilmiş gibi hareket ediyoruz. Estetik, estetize edilmiş, ayartıcı, baştan çıkarıcı bir yokoluş süreci yaşıyoruz çünkü.

Modernliğin aşıldığı, yeni, insanca yaşayacağımız bir varoluş aşamasına veya sürecine geçtiğimiz yeni bir durum değildir postmodern durum: Tam tersine, modernliğin çözüldüğü, modern paradigmanın akıl, toplum, tarih, zaman, mekan, birey, devlet tasavvurlarının tuzla buz olduğu bir çıkmaz sokağın adıdır: İzafileşmenin Tanrı ile şeytani eşitletiği, bir ne ararsan bulunur türünden, en antik'ten en uçuk olan'a kadar her şeyin "tüketildiği" ama asla hissedilemediği, tecrübe edilemediği, bizi varlığın ve hakikatin, iyi'nin ve kötü'nün bir şekilde bütün boyutlarıyla tecrübe etmeye sürükleyemediği, buna imkan tanıyamadığı, her şeyi simülatif bir şekilde tecrübe ettiğimiz, tecrübe etme olgusunun da sanallaştığı, giderek ikiyüzlüleştiği ve bizi ikiyüzlüleştirdiği, ertelenemez arzular, fetişler hapisanesine hapsedtiği tam bir söylemsel şiddet durumu; sürekli kriz hali; sürekli kaos durumu. Ama kaosun ve krizin, şiddetin ve vahşetin estetize edilmiş biçimler halinde yaşandığı ve yeniden-üretilecek yeniden-sunulduğu bir simülasyonlar imparatorluğu. Yani Mestroviç'in deyişiyle, tam bir duygu-ötesi / post-emotional vasat. Yeni kabileler zamanı: Yeni ama estetize edilmiş, duygu fenomeni, duyumsama ve tepki gösterme imkanı yok edilmiş; her şeyi tersine dönüştüren, söylemlerin ve eylemlerin içini boşaltan ve anlamsızlaştıran aşırılıklar, aşırı-tepkiler çağı. İnsanların mikro gerçeklikleri fetişleştirdikleri; duygularını, arzularını putlaştırdıkları, din-dışı kut-sallıkların ve kutsallaştırmaların cirit attığı yeni-paganizm çağı.

Şimdi burada dikkat etmemiz, dikkat çekmemiz gereken yakıcı sorun şu: Bütün yaşadığımız varoluş sorunlarının sorumlusu, günah keçisi, postmodern durum değildir. Postmodern durum sonuçtur.

İnsanlığın en temel sorunlarından biri, Nietzsche'nin deyişiyle nedenlerle sonuçları karıştırmasıdır. Postmodern durum, bir neden değil, bir şekilde antik Yunan'dan bu yana süregelen antroposantrik, dolayısıyla yani insanı, varlığı ve hakikati bu dünyaya, salt fizik gerçekliğe indirgeyen ve hapseden seküler dünya tasavvurunun, kainat tasavvurunun kaçınılmaz sonucudur.

Kant, modernlere "aklını kullanmaya cesaret" demişti. Kant, insanın aklını kullanmasının insanı çocuksuluk çağından ergenlik çağına ulaştırdığını söylüyordu.

Bir ilerleme ideolojisi olan modernlik, tam kendisiyle çelişen, vaatlerini tuzla buz eden bir çıkmaz sokağın eşiğine getirip bıraktı insanlığı: Niceliksel olarak, yani bilim, teknoloji, araçların hükümranlılığı anlamında insanlığı ilerletti; ama niteliksel olarak, temel insani ve ahlaki, hukuki ve siyasi değerler anlamında insanlığı gerilettiler: Hayatımızın anlamını derinleştirmediler, zenginleştirmediler; anlamsızlık, atomlaşma, ruhsuzlaşma, şiddet, dışlayıcılık ve vicdansızlaşmanın olağan hale geldiği, olağan karşılanabildiği, estetik bir yok oluş mevsimi demek olan duygu-ötesi toplumun eşğine fırlattı bizi:

Kant'ın "ebedi barış"ı, ebedi savaşa dönüştü: Hem insanın iç dünyasında varoluşsal bir anlam krizi; hem de dünya ölçeğinde farklı medeniyetlerin, dinlerin, felsefelerin varolma, yaşama imkanlarının ve haklarının iptal edilerek paradigma dışı, hakim seküler Batılı insan, toplum, kainat, Tanrı tasavvurlarının dışındaki paradigmalara dayanan diğer medeniyetler, dinler ve felsefelerin tehdit olarak konumlandırıldığı ebedi bir kriz, kaos, savaş ve çatışmanın hükümran olduğu bir dünyanın eşiğine fırlatılmamız anlamında ebedi bir savaş event'ine / hadisesine mahkum etti bizi.

İşte bu duruma dikkat çeken ilk sosyal teorisyenlerden biridir Mestrovic: Modernliğin, ilerleme mantığı Batılılara aklı keşfettirdi; ama sanki tarihin geriye doğru gitmesine yol açtı: Ergenlik çağından olgunluk çağına geçmemiz gerekirken, "insanlığın çocukluk çağı"na, yani "vahşilik" çağına yeniden dönuverdik. Postmodernliğin, insanın çocuksuluk çağına geri dönüşü olduğunu hatırlatan düşünürlerin başında gelir Mestrovic. Bununla da yetinmez, bir adım daha ötesine giderek, Durkheim başta olmak üzere, Veblen'den, Reisman'dan, Baudrillard'dan da esinle, artık çocuksu duygu eksenli varoluşun da bir simülasyondan ibaret olduğunu; insanlığın hem birey olarak kendi varoluş sorunlarına, hem de insanlık çağındaki makro sorunlara duyarsızlaştığı, kayıtsızlaştığı, yabancılaştığı, bir tür metamorfoz hali yaşadığı duygu-ötesi bir toplumun eşiğine sürüklendiğini gösterdi bize.

Mestrovic'le ilgili son söyleyeceklerime geçmeden önce, vicdan'ın yitirilmesi sürecine nasıl geldiğimize dair kısa birkaç cümle kurmak istiyorum: Bence insanlığı duygu-ötesi toplumun eşiğine fırlatıp atan şeyi çok iyi tahlil etmemiz gerekiyor. Seküler Batı uygarlığı, hayatı bu dünyadan, yani fizik gerçekliğin hakim ve tek mutlak gerçeklik olarak kabul edildiği; bu dünyanın merkezinde de insanın yer aldığı, insanın tanrılaştırıldığı antroposantrik bir dünya-tasavvuru sundu dünyaya. Tanrı, Kainat ve İnsan'dan oluşan büyük varlık zincirini yerle bir etti. Ve insanı Tanrı'nın konumuna yerleştirerek, Tanrı'yı da, kainatı da nesneleştirdi, marjinalleştirdi ve her türlü saldırı biçimlerine, her türlü kontrol ve kolonize etme biçimlerine açık ve hazır hale getirdi. Bunu varoluşa ve hakikate saldırının gerçekleştiği ontolojik güvensizlik duygusu hali olarak tarif edebiliriz.

İnsan, dünyanın kralı olunca, insanın saldırganlaşması kaçınılmazlaşacaktı. İnsan her şey değildi; bir şeydi. İnsanı her şey katına yükseltince, insanın başka varlıklara, başka hakikat iddialarına; yani başta Tanrı ve Tabiat olmak üzere, diğer medeniyetlere, kültürlere, dinlere karşı saldırgan bir tavır takınması kaçınılmaz hale geldi.

Oysa çok basit ama esaslı bir gerçek vardı: İnsan, bu dünyada yalnız değil. Bu dünyanın yaratıcısı değil. İnsanın dışında başka varlıklar, Tanrı ve kainat fikri ve gerçeği de var. Tanrı fikrini ve kainat gerçeğini yok saymaya başladığınız andan itibaren, insanın da yok sayılacağı, kendi kendisini yok edeceği kapıları sonuna kadar açmak kaçınılmaz hale gelirdi.

Oysa hiçbir önyargılı yaklaşıma itibar etmeksizin bu yaptığım ve fiilen yaşadığımız durumu özetleyen gözlemlerden yola çıkarak şunu söyleyebiliriz: Seküler Batı uygarlığı, monolojiktir, tek boyutludur. Kadim medeniyetler, bu arada İslam medeniyeti en azından diyalojiktir. Büyük Varlık zincirini eksene alırlar. İnsanlık tarihinde M. Ö. 15. yüzyılla M. S. 15. yüzyıl, asimetriktrir. M. Ö. bütün medeniyetler arasında ilk kez bir bütünleşme, bir buluşma, Bakhtin'in deyişiiyle bir "diyalojik konuşma" gerçekleşmiş ve insanlığın ortak tecrübesi üretilmişti: Tek bir cümleyle formüle etmek gerekirse, İnsan, Tabiata, Kainata ve Tanrı'ya ait bir varlıktır. Ama M. S. 15. yüzyıldan itibaren bu paradigma tersine döndürüldü: İnsanlığın ürettiği ortak insanlık tecrübesi reddedildi. Üretilen ve bütün dünyaya hakim kılındığını gözlemlediğimiz paradigma: İnsan, Tabiata, Kainata, Tanrı'ya hakim bir varlıktır. Rönesans ve Reformasyon'la birlikte üretilen, bu seküler dünya-hayat tasavvuru, bütün diğer medeniyetleri, dinleri, felsefeleri, etkisiz hale getirmiş, yok olmanın eşiğine sürüklemiştir. Toynbee bu durumu, "3 asır içinde insanlık tarihindeki 26 medeniyetten 16'sının fiilen yok edilmesi, 9'unun ise fosilleştirilmesi" şeklinde tasvir eder.

Sonuç: Bütün, parçalanmış, parçalar (dolayısıyla araçlar / arzı gerçeklikler) hayatımıza hükmeder ve sürgit arzalar üretir hale gelmiştir. Daha da kötüsü paradigma dışı diğer medeniyetlere, dinlere, felsefelere hayat ve varolma hakkı tanınmaması gibi bir özgüvensizlik halinin yaşanması ve insanlığın çağ körleşmesi dediğim bir perspektif kırılması yaşamasıdır.

Çağ körleşmesinden kastettiğim şey şu: İnsanlık tarihinde ilk kez tek bir zeitgesit hakim. Tek bir uygarlığın algılama, düşünme ve yaşama biçimleri, bütün dünyaya hakim kılınmış durumdadır. Levi-Strauss, "kurtarılması gereken kültürlerin çeşitliliği" dir diye haykırırken bu gerçeğe dikkat çekiyordu. Batı uygarlığının geldiğimiz noktada bütün medeniyetlerin varlığına kastetmiş olması, kendisi dışındaki diğer medeniyetlere hayat hakkı tanımayacak büyük bir şiddet uygulaması, bütün yapıp ettiklerini, felsefi zaafalarını ve felsefi olarak yaşadığı krizi, hem örtmeye dönüktür; hem de sonunun yaklaştığını hissetmenin verdiği yakıcı bir halet-i ruhiye ile sürekli düşmanlar, ötekiler icat etme çabasını kışkırtmaktadır: Kendisine başkalarını, başka medeniyetleri tehdit olarak konumlandırırken, asıl tehdidin kendisi olduğunu, insanlığın bütün diğer medeniyet tecrübelerinin varlığına kastederek insanlığın önündeki en büyük tehdidin seküler Batı uygarlığı tecrübesi olduğu gerçeğini örtmektedir.

Başka bir deyişle, en büyük vicdansızlıklardan biri, başka kültürlere, medeniyetlere, dinlere, kendileri olarak, marjinalleştirmeden varolma, kendi hayat-dünyalarını kurabilme hakkının iptal edilmesidir. Oysa örneğin İslam medeniyetinin Kudüs, İstanbul, Saraybosna, Şam, Bağdat, Delhi, Kurtuba gibi merkez şehirleri, farklı kültürlere, dinlere ve medeniyetlere kendileri olarak, gettolaşma/tırma/dan, aynı dünyanın içinde etik, estetik ve adalet ilkeleri çerçevesinde yaşayabileceklerinin en güzel örneklerini oluşturur ve Batı uygarlığı, hiçbir zaman bu aşamaya ulaşamamıştır.

Bence vicdan sorunu üzerinde kafa yorarken, seküler paradigmanın ve algılama biçimlerinin dışına çıkmamız; varlığın ve hakikatin bir bütün olarak algılanabildiği, başka kültürlerle ve medeniyetlere kendi hayat-tasavvurları doğrultusunda varolma ve yaşama hakkının tanınabildiği bir dünya tahayyül edebilmeliyiz.

İşte Mestrovic, en azından vicdan sorunu üzerinde kafa yorarken tam bu anlamda olmasa bile, en azından hem ötekileştirilen, şiddete maruz kalan diğer toplumların varolma hakları üzerinde teorik ve pratik çalışmalara imza atması; hem de bize insanın vicdanını hatırlatan, vicdanını hatırlaması gerektiğini vurgulayan spesifik bir teorik çerçeve sunması açısından önemli bir düşünür ve eylem adamıdır.

Mesela Habermas, rasyonatenin aşırılıklarının bizzat rasyonalite temeli üzerine kurulan bir uygarlığı inanılmaz aşırılıkların ve cinayetlerin eşliğine sürüklediği bir zaman diliminde hala toplumun temelini rasyonalite olduğunu söylüyor. Oysa Mestrovic, “din yoksa, toplum da yoktur” diyen Durkheim üzerinde çokça çalışma yapan, hatta Durkheim’i yeniden-keşfeden, bizi de yeniden-keşfetmeye çağıran bir sosyal teorisyen olarak bize toplumun temelini başka yerlerde aranması gerektiğini hatırlatıyor.

İnsanın, gezegenimizin, tabiatın varlığının bile tehlikeye girdiği bir ortamda vicdan’dan sözdebilmek, vicdanın izini sürebilmek hem zor, hem de yürek isteyen bir iş. Ama imkansız değil. Mevcut durumu birazcık hakim seküler paradigma dışına çıkararak tahlil etmeye başladığınız zaman, vicdandan sözdebilmek bir anda kolaylaşabilir.

İşte bize, çağımıza dikkate alınması, tartışılması ve geliştirilmesi gereken dikkate değer bir vicdan teorisi geliştiren en önemli sosyal teorisyenlerden biri, belki de birincisi Mestrovic’tir. Heykeltraş dedesinin anısına yazdığı kitabın başlığına “taşın kalbi” başlığını taşıyacak kadar, taşta kalbin işaretlerini görerek adeta taşa ve taşla nasıl ruh üfledebileceğini gösterecek kadar, Balkanlarda, Bosna’da yaşanan, Srebrenica’da bütün dünyanın gözü önünde gerçekleşen ve hiçbir şey yapamadığımız, kameranın estetize edici ve kendisini özneleştirici gücü nedeniyle, Heidegger’in deyişiyle, “kameranın izleyiciye yöneltilen bir silah” olduğunun adeta en ürpertici ispatı olduğu televize edilen, estetize edilen görüntüler, simülasyonlardan ötürü sadece öfkelendiğimiz, küpelerimize bindiğimiz, insanlığımızdan utandığımız ama hiçbir şey yapamadığımız, bizi ölümcül bir eylemsizlik hapisanesine mahkum eden Bosna’daki barbarca katliamlardan, Ebu Gureyp hapisanesinden Guantanamo hapisanesine kadar dünyada yaşanan uygar barbarlıklardan haberdar eden, bu barbarlıkların ne anlam ifade ettiğini, adeta *homo laikus* insan tipinin ve uygarlık algısının fiilen iflas ettiğine eylemleriyle, söylemleriyle ve yazdıklarıyla dikkatlerimizi çeken, hem vicdan sahibi, hem de vicdanını, yüreğini yaşatan, canlı tutan, bize, çağımıza vicdanı, yüreği, kalbi hatırlatan biridir, çağımızın vicdanıdır Mestrovic; hem bir insan olarak, hem de bir sosyal teorisyen, bir düşünür olarak. Kendisini kutluyor, aramıza hoş geldin diyorum.